

خلق همه یکسره نهال خدایند

هیچ نه بفکن از این نهال و نه بشکن

(ناصر خسرو)

روشهای مشارکت مردم در مدیریت حوزه‌های آبخیز

تهیه کنندگان: مهندس مصطفی بهبهانی

بهنوش قاسمی

■ مقدمه

ایرانیان در طی قرنهای متمادی، با انجام خدمات مشارکتی و جمعی آشنایی داشته‌اند. به عنوان نمونه در پاره‌ای از بخشهای کتب "اخلاق ناصری"، "قابوسنامه"، اسرارالتوحید و تذکرةالاولیاء به صور زیبایی بحث مشارکت و تعاون مطرح شده و شواهد موجود نیز حاکی از آن است که مساعدت و همکاری مردمان این سرزمین با یکدیگر، از گذشته‌های دور آغاز شده و علاوه بر رسوخ د ادبیات و عرفان، روابط اجتماعی مردم سرزمین ما را نیز تحت تأثیر قرار داده است. تعاون و همکاری از اصول اولیه زندگی اجتماعی مردم کشورمان محسوب می‌شود و به عنوان یک ارزش، از گذشته‌های دور مطرح بوده است. از میان کهن‌ترین داستانهای به جای مانده داستان آدم را به یاد داریم که چنین است: "چون آدم به دنیا آمد و غذا طلب کرد، او هزار کار می‌یاست بکند تا نان پخته شود و هزار و یکم آن این بود که نان سرد کرده و آنگاه آنرا بخورد".

حکما نیز همین معنی را برای ما متصور "هزاران شخص باید کار کنند تا یک شخص لقمه‌ای در دهان تواند نهادن و لذا مدار کار ایشان به معاونت و مشارکت یکدیگر است".

همچنین نظام تولیدی زراعی - مشارکتی در مناطق شرق ایران تا قبل از سال ۱۳۴۰ وجود داشته که معروفترین این واحدها به نامهای "بنه" در تهران،

"صحرا" در خراسان و "حراثه" در شیراز و کرمان و ... معمول است. اساس این تشکیلات مردمی، برپایه تعاون و مددجویی مردم از هم استوار بوده است. به عنوان نمونه، در حراثه که تقسیم کار وجود داشت، پس از برداشت محصول طبق عرف محل، سهم هریک از عوامل کار (زمین، آب، بذر، شخم، نیروی کار) مشخص می‌شد. در مناطقی که کشاورزان، با زراعت گروهی آشنایی داشتند، به نظر می‌رسد که ضرورت استفاده منطقی‌تر از منابع آب؛ کمبود نیروی کار و الزامات فنی، زمینه مساعدی را برای به وجود آوردن واحدهای جمعی تولیدی فراهم کرده است. و یا آنچه در مورد عشایر قابل بررسی است، اینکه در کوچ و استفاده از مرتع و نگهداری دام، مشارکت جمعی امری بدیهی بود و بدون آن امکان ادامه این نحوه زندگی وجود نداشت. تصمیمات و برنامه‌ریزی ایلاتی، گرچه به وسیله رؤسای ایلات گرفته می‌شد، ولی همواره از مشورت پیران و ریش سفیدان استفاده می‌گردید و در اجرای تصمیمات ایلچی نیز، مشارکت جمعی وجود داشت و مشارکت و تعاون، رمز ادامه حیات حدود ۵ هزار سال سابقه کوچ نشینی و دامداری را مهیا ساخته است. آنچه به عنوان نمونه اشاره گردید، قطره‌ای اندک

از دریای بزرگ تعاون و مشارکت مردم ایران زمین در استفاده از منابع آب و خاک و گیاه می‌باشد. نمونه‌های فوق و دهها نمونه دیگر که می‌توان ارائه نمود، مؤید این است که اصل، زمینه مشارکت و تعاون است که بین مردم متداول است، اینکه امروزه چگونه می‌توان آن را با همکاری بخش مدیریت دولتی در جهت حفظ منابع طبیعی تجدید شونده حوزه‌های آبخیز به کار گرفت و به مدیریت مشارکتی تبدیل نمود، دارای اهمیت و به قول معروف کلید گنج حکیم است که باید آن را یافت و به شیوه‌ای معقولانه از آن استفاده کرد.

■ مشارکت مردم در آبخیزداری یا مشارکت در مدیریت منابع آب، خاک و گیاه

همکاری و مشارکت مردم در روستا و سایر گروههایی که در حوزه‌های آبخیز زیست می‌کنند، مسئولان و کارشناسان را وادار کرده تا آن را به عنوان عاملی در جهت ارزشمند شدن طرحها و پروژه‌ها، مورد توجه قرار دهند. اگر چه همکاری با ارگانهای دولتی به صورت مدیریت مشارکتی هنوز برای اهالی و افراد

محلی و بومی حوزه‌های آبخیز به شکل معمول و طبیعی در نیامده نمی‌توان منکر مشارکت بخش دولتی و مردم در طول ۱۵ سال گذشته در زمینه‌های کشاورزی و عمران روستایی شد.

اگر در مورد نحوه تدوین برنامه‌ها و پروژه‌ها جهت اصلاح حوزه‌های آبخیز، مروری کنیم، درمی‌یابیم که همواره روش معمول بدین صورت بوده که برنامه‌ریزی توسط کارشناسان و افراد متخصص با دید علمی و به نظر تهیه کنندگان آن با جامع‌نگری از بالا به پایین تهیه می‌گردید و در نهایت برنامه و یا پروژه تدوین شده، برای مردم اجرا می‌شد. متأسفانه اغلب برنامه‌ریزی‌هایی که بدین طریق طرح‌ریزی می‌شد؛ اگر چه برای مردم بوده، ولی ازبستوانه مردمی برخوردار نبود و بازده مناسبی نداشت. آنچه امروزه مطرح است، این است که اولاً تدوین برنامه با مشارکت مردم باشد و نانیاً اجرای آن نیز با مشارکت مردم انجام شود، زیرا با توجه به تعریف جدید آبخیزداری یا مدیریت آبخیز که عهده‌دار هماهنگی فعالیت‌های مردمی و نهادهای دولتی در جهت استفاده بهینه از منابع موجود و حفظ منابع آبخیزنشینان است، طرح‌ریزی هر برنامه یا پروژه‌ای، باید با نظر و مشارکت مردم باشد و اجرای آن نیز با همکاری و تعاون مردم به پایان برسد.

در شرایط فعلی، برخی از این موانع که شامل عدم تمرکز فعالیت‌های آموزشی ترویجی بخش دولتی و عدم ارتباط مستمر با تشکیلات ضعیف شده و یا نامناسب روستایی می‌باشد، از اهم مشکلات به شمار می‌رود. به همین منظور نیاز روزافزون به مرکزیت بخشیدن ارگانها و نهادهای دولتی و تشکیلات روستایی با ثبات و کنترل منابع حوزه‌های آبخیز توسط بخش دولتی و مردم بومی و چگونگی ترویج و مشارکت مردم در تدوین برنامه و پروژه‌ها، در این مقاله مورد بررسی و نقد قرار می‌گیرد.

■ برنامه‌ریزی متمرکز در آبخیزداری

برنامه‌ریزان آبخیزداری به این امر وقوف کامل پیدا کرده‌اند که نیاز به برنامه‌ریزی دقیق و سریع با مشارکت و نظر مردم در اراضی بالادست حوزه‌های آبخیز، امری اجتناب ناپذیر است و باید در تمام مراحل برنامه‌ریزی مسؤولان و خبرگان محلی و بومی که در

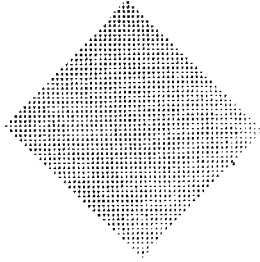
نهایت درگیر طرح می‌شوند، دخالت داده شوند و در جهت حفظ حوزه‌های آبخیز، سدهای هیدروالکترونیک که به منظور جمع‌آوری سیلابها، تأمین آب شهری و طرح‌های آبیاری اراضی کشاورزی و توسعه اراضی جنگلی و غیره احداث می‌شود، به صورت یک ارزش ملی قلمداد شود و همواره برنامه‌ریزان مملکتی نباید این انتظار را داشته باشند که بخشی از مردم مناطق بالادست حوزه‌های آبخیز که منافی در پایین دست ندارند، مقادیر عظیمی از منابع خود را برای حفظ تأسیسات و موارد اشاره شده در اراضی پایین دست صرف نمایند، لذا طرح استفاده و بهره‌برداری از زمین و یا اتخاذ هرگونه تحول در این زمینه بدون مشورت و همکاری استفاده‌کنندگان از اراضی امری مشکل و بدون تأثیر است. همچنین ایجاد هرگونه تغییر در استفاده از زمین ناممکن است، مگر در مواردی که استفاده‌کنندگان از اراضی، نفع خود و یا خانواده‌شان را در آن ببینند و واقعاً از این رهگذر نوسه‌ای برگزینند، تا در تدوین و اجرا و نگهداری پروژه‌ها همکاری نمایند.

■ روش‌های معمول ترویجی مشارکتی

۱- ترویج اجتماعی

استفاده از سوسه‌های ترویج اجتماعی (Social animation) در جلب مشارکت ساکنان حوزه‌های آبخیز و شناخت مشکلات و وقایعی که در روستاهای حوزه‌های آبخیز اتفاق افتاده، از سواردی است که باید مورد توجه قرار گیرد، لذا ضروری است به منظور شناسایی عمیق‌تر و دقیق‌تر مسائل روستا و نظام‌های اجتماعی و تولیدی موجود در سطح جامعه روستا نشینان حوزه‌های آبخیز، با نشست و گردهمایی با مردم و مشارکت مستقیم آنها بویژه ریش‌سفیدان و معتمدان محلی، مشکلات روستاهای مورد نظر بررسی شود و مسائل مختلف جامعه مطرح و مورد شناسایی قرار گیرد. سپس مسائل مطرح شده با توجه به نوع مسائل و مشکلات توسط روستاییان تقسیم‌بندی و اولویت بندی شود.

بنابراین مرحله اول، شناسایی مسائل و مشکلات روستا و مرحله بعدی دسته‌بندی و اولویت‌بندی آنهاست. تمامی مردم روستا می‌توانند در این امر شرکت داشته باشند و هرچه تعداد شرکت

● در مناطقی که کشاورزان، با زراعت گروهی آشنایی داشتند، به نظر می‌رسد که ضرورت استفاده منطقی‌تر از منابع آب؛ کمبود نیروی کار و الزامات فنی، زمینه مساعدی را برای به وجود آوردن واحدهای جمعی تولیدی فراهم کرده است.

● اگر چه همکاری با ارگانهای دولتی به صورت مدیریت مشارکتی هنوز برای اهالی و افراد محلی و بومی حوزه‌های آبخیز به شکل معمول و طبیعی در نیامده نمی‌توان منکر مشارکت بخش دولتی و مردم در طول ۱۵ سال گذشته در زمینه‌های کشاورزی و عمران روستایی شد.

● با توجه به تعریف جدید آبخیزداری یا مدیریت آبخیز که عهده‌دار هماهنگی فعالیت‌های مردمی و نهادهای دولتی در جهت استفاده بهینه از منابع موجود و حفظ منابع آبخیزنشینان است، طرح‌ریزی هر برنامه یا پروژه‌ای، باید با نظر و مشارکت مردم باشد و اجرای آن نیز با همکاری و تعاون مردم به پایان برسد.

کنندگان در گردهمایی مشارکتی روستا بیشتر باشد، نتیجه بهتر خواهد بود. در مراحل بعدی، یعنی طرح‌ریزی برای مسائل روستا و برنامه‌ریزی مشارکتی، بیشتر از ریش سفیدان و آگاهان محلی و افرادی که در نظام مدیریت سنتی تولیدی و اجتماعی روستا نقش رهبری و یا کلیدی را بردوش می‌کشند، مانند سربنه یا جوق باشی (آن دسته از افراد روستایی که نقش کلیدی در تقسیم آب، شخم و غیره دارند) و دیگر مردم استفاده خواهد شد. بنابراین مبنای مشارکت مستقیم روستاییان در مطالعه و بررسی وضعیت اقتصادی و اجتماعی روستا و مسائل روستاهای حوزه‌های آبخیز به صورت زیر مورد بررسی قرار خواهد گرفت:

الف - مرحله شناسایی، طبقه‌بندی و تعیین اولویت

- ۱ - مرحله شناسایی مسائل - در این مرحله با شرکت مستقیم روستاییان، مسائل روستا ثبت می‌شود.
- ۲ - مرحله طبقه‌بندی مسائل - مسائل نزدیک به هم، در یک طبقه قرار داده می‌شود و بقیه حذف می‌شود.
- ۳ - مرحله اولویت‌بندی - در این مرحله با کمک مدیران سنتی روستا، اولویت‌ها و مسائل آن تعیین می‌شود.

ب - مطالعه سیستمهای سنتی مدیریت در روستا

- پس از طبقه‌بندی و اولویت‌بندی مسائل روستا با کمک خود آنها تعیین می‌شود، مبادرت به ریشه‌یابی مسائل عمده اقتصادی و اجتماعی در پیوند با ترویج و مشارکت در آبخیزداری می‌گردد و به طور دقیق موارد زیر مورد مطالعه قرار می‌گیرد:
- ۱ - نظامهای تسلیدی گروه کشاورزی (در زمینه‌های همکاری و مشارکت در کشاورزی و عملکرد آن مورد مطالعه قرار می‌گیرد)
  - ۲ - نظامهای سنتی دامداری - (چگونگی استفاده سنتی از مراتع و نحوه مشارکت در امر دامداری و در تعدادی مورد مطالعه قرار می‌گیرد)
  - ۳ - نظامهای آبیاری و زمینداری - (واحد‌های

- آبیاری مشارکتی و گروهی و طرزکار و عملکرد آن مورد مطالعه واقع می‌شود.)
- ۴ - نظامهای بازاریابی و فروش محصولات کشاورزی و دامی
  - ۵ - ...

ج - بررسی مطالعه اقتصادی - اجتماعی روستا

- ۱ - مطالعات اقتصادی
  - وضعیت اقتصاد کشاورزی (جایگاه و اهمیت و میزان اشتغال و سهم کشاورز در تأمین درآمد و غیره)
  - وضعیت اقتصاد دامداری (جایگاه و اهمیت شیوه‌های دامداری و تأمین درآمد)
  - وضعیت اقتصاد صنایع دستی (وضعیت موجود، نوع صنایع دستی، تعداد اشتغال در این بخش و تأمین درآمد)
  - سایر فعالیتهای اقتصادی
- ۲ - مطالعات اجتماعی
  - ساختار اجتماعی ده
  - مطالعه جمعیت
  - سواد و آموزش
  - بهداشت و رفاه

- خدمات زیربنایی
- مهاجرت

د - نتیجه‌گیری و برنامه‌ریزی

- ۱ - آبخیزداری و مدیریت منابع طبیعی که با استفاده از روشهای نوین و سنتی انجام می‌شود.
  - ۲ - زمینه‌یابی برای توسعه فعالیتهای اقتصادی با همکاری گروهی
  - ۳ - زمینه‌های توسعه و ارتقای سطح اجتماعی در روستا، با توجه به فعالیتهای موجود در هر روستا
  - ۴ - برنامه‌ریزی مشارکتی برای فعالیتهای آبخیزداری
- در ضمن این روش در حوزه آبخیز "اوزون دره زنجان" با همکاری کارکنان فائو انجام گردیده و در مراحل پایان شناسایی، متوقف شده است.

■ روش مشارکتی روستایی

Participatory Rural Appraisal (PRA)

در حدود ۸ - ۷ سال بیشتر از عمر اجرای روش مشارکتی روستایی نمی‌گذرد. این روش از بهترین روشهای اجرایی شناخته شده است که با استفاده از آن می‌توان به یک روند توسعه‌یافته در امر پیشرفت جوامع کوچک نظیر روستا دست یافت. اگر چه این

روش بسیار ساده است، ولی در زمان اجرا از پیچیدگی خاصی برخوردار است که بیشتر نیاز به همکاری و مساعدت صمیمی اجراکنندگان آن و تمرکز و برخورد منطقی با روش ارزیابی مشارکتی روستایی در دست اجرا دارد. تجربه نشان می‌دهد که بهترین نتیجه زمانی عاید می‌شود که در عمل از انعطاف پذیری و تداوم روش، بیشتر بهره گرفته شود.

از خصوصیات مهم این روش، می‌توان به این مورد بسنده نمود که شرایط زمانی، مکانی، فرهنگی برای انتخاب و اجرای هر یک از روشها و نیز در قالب ارزیابی سریع روستایی اهمیت خاصی در کسب نتیجه مناسب دارد. همچنین انعطاف پذیری در این روش، از ارکان و اساسی آن است که منحصراً به صورت زیر تشریح می‌گردد.

روش بازدید اراضی و اطلاعاتی در قالب ارزیابی مشارکتی روستایی

این روش، بسیار ساده و در عین حال با دقت است و به زمان کم جهت اطلاع از انواع مدیریت محلی احتیاج دارد. این روش بررسی عینی از واقعیت‌های درون روستاست و نیاز به تجزیه کارشناسی نیز دارد. در این روش، با پرسش یک سری سوالات غیررسمی، در نهایت می‌توان به جمع‌آوری یک سری اطلاعات پایه‌ای و عمومی رسید. تکیه بر روی مسائل جزئی و توجه به آن، سرانجام ما را به مسائل مهم هدایت می‌کند. همواره باید به این موضوع توجه داشت که اطلاعات ذی‌قیمتی راه‌آلی بومی منطقه در خود ذخیره دارند که می‌توان به آسانی بر روی آن تکیه کرد و به آن دسترسی پیدا نمود. از جمله این اطلاعات، تقویم وضعیت جوی، تقویم کشاورزی، تقویم دامپروری و ... می‌باشد.

مصاحبه نیز یکی از روشهای بسیار مهم در امر جمع‌آوری اطلاعات است و اغلب باعث به وجود آمدن یک هسته مرکزی اطلاعات مناسب برای ارزیابی مشارکتی روستایی (PRA) می‌شود. مصاحبه می‌تواند به صورت یک برنامه سیستماتیک و اختیاری مستقل یا گروهی انجام شود. تفاوت مصاحبه در ارزیابی مشارکتی روستایی با سایر انواع مصاحبه، ابتدا در حوصله و توجه مصاحبه‌کننده و یادداشت مطالب و سپس در توضیحات مصاحبه‌شوندگان و دادن

اطلاعات و توضیح و در نهایت احاطه آنها به موضوع می‌باشد.

همچنین اهمیت این روش، در قابل انعطاف بودن آن است که با طرح یک سؤال پایه، ریز سوالات بعدی فراهم می‌گردد. بهره‌گیری از مدل نقشه، ماکت و نمودارهای ساده نیز که توسط روستاییان ترسیم شده باشد، اطلاعات ذی‌قیمتی را ارائه می‌دهد. برای کسب اطلاعات می‌توان انواع نقشه، ماکت، و غیره را نیز از طرف مصاحبه‌کننده به روستاییان ارائه نمود و در حقیقت طرفین با ارائه موارد فوق از هم بهره می‌گیرند. در بازدیدها روستاییان یا دامداران باید شرکت داشته باشند. سرانجام جمع‌آوری اطلاعات منتهی به خلاصه‌سازی، ثبت موارد و تجزیه و تحلیل اطلاعات کشاورزان منطقه می‌گردد که از طریق انواع نمودار و جدول می‌توان آنرا ترسیم نمود. جدول شماره (۱) به عنوان نمونه ارائه می‌شود. طبقه‌بندی اولویتها و دادن امتیازها از ابزار مشارکت به شمار می‌رود. ضمناً در تنظیم جدول، بعد موضوع بررسی روش ارزیابی مشارکتی روستایی در پرورش اجسام و دامداری مورد نظر بوده و در منطقه "گیواری اتیوبی" عمل شده، که به عنوان یک نمونه از کار ارزیابی مشارکتی روستایی ارائه می‌شود و در مورد مرتع و مرتعداری در حوزه‌های آبخیز و یا سایر مسائل نیز می‌توان نظیر این جدول را ترسیم نمود.

● مصاحبه نیز یکی از روشهای بسیار مهم در امر جمع‌آوری اطلاعات است و اغلب باعث به وجود آمدن یک هسته مرکزی اطلاعات مناسب برای ارزیابی مشارکتی روستایی (PRA) می‌شود. مصاحبه می‌تواند به صورت یک برنامه سیستماتیک و اختیاری مستقل یا گروهی انجام شود.

● مهاجرت از روستا به شهر و نیاز به نیروی کار در روستا دیده می‌شود.

● همواره باید به این موضوع توجه داشت که اطلاعات ذی‌قیمتی راه‌آلی بومی منطقه در خود ذخیره دارند که می‌توان به آسانی بر روی آن تکیه کرد و به آن دسترسی پیدا نمود. از جمله این اطلاعات، تقویم وضعیت جوی، تقویم کشاورزی، تقویم دامپروری و ... می‌باشد.

۳- روش ارزیابی سریع روستایی

Rapid Rural Appraisal (RPA)

تجربه نشان داده که این روش همواره به کارشناسان این فرصت را می‌دهد که در موقع به کار بردن آن در روستاهای مورد بررسی، بیشتر تجربیات و اطلاعاتی را که از روستاییان کسب کرده‌اند، مرور کنند تا آنچه را می‌دانسته‌اند و به آنها تعلیم دهند. در این روش آنها اطلاعات و دانشهای بومی را فرا می‌گیرند و با تکنولوژی روز تلفیق می‌کنند و به سبک بهتری به روستاییان تعلیم می‌دهند.

این روش، بهتر، عملی‌تر، ساده‌تر و ثمربخش‌تر می‌تواند باشد، در صورتی که اطلاعات و دانشهای سنتی را جمع‌آوری کرده، تجزیه و تحلیل کنند و سپس با ارائه راههای مناسب و مفید در مرتفع ساختن مشکلات منطقه‌ای به صورت ثمربخشی از آن استفاده کنند. از مزایای دیگر این روش، به وجود آوردن اعتماد به نفس در روستاییان، تقویت احساس مسؤلیت نسبت به مشکلات روستا و بالابردن روحیه

همکاری و مشارکت در جامعه روستایی است. در این روش روستائینان، اطلاعات و دانش خود را به مشارکت گذاشته، تجزیه و تحلیل می‌کنند. نمودارهای ساده تهیه می‌کنند، برنامه‌ریزی می‌نمایند و در اجرا مردم روستا آنچه را خود برنامه‌ریزی نموده‌اند، تجربه می‌کنند و سرانجام این نتیجه به دست می‌آید که در راه توسعه پایدار نقش اصلی را روستاییان ایفا می‌کنند. در روش ارزیابی مشارکتی روستایی (PRA) دانشها بیشتر به صورت مشارکتی مطرح می‌گردد. مصاحبه‌ها، تحقیقات بازبینی و عینیت‌نگری، نقشه و نمودار کشی و تجزیه و تحلیل همه به وسیله اهالی محل انجام می‌شود. ناگفته نماند که روش ارزیابی مشارکتی روستایی (PRA) شکل جدیدی از روش ارزیابی سریع (PRA) به شمار می‌رود، زیرا در روش ارزیابی مشارکتی روستایی بیشتر ابتکارها را از طریق کارشناسان، به ارگانهای جمعی روستایی انتقال می‌دهند و باعث تقویت تفکر آنها می‌گردند.

بین روشهای مشارکت ارزیابی روستایی (RRA) و ارزیابی مشارکتی سریع (PRA) انطباق زیادی وجود

جدول (۱) نمونه مطالعه مشارکت روستایی در تشریح مشکلات در منطقه گیوارا (کشور اتیوپی)

نوع تقویم	توضیحات
موجودی علوفه یا منابع چراگاه	کمبود علوفه در اتیوپی (گیوارا) یکی از مشکلات بزرگ بوده است. که به وسیله شکل توسط ۱۲ زارع آن را نشان داده‌اند.
شیوع امراض	کارشناسان به وسیله اشکال، به صورت متریکس امراض دام را به صورت فهرست، در فواصل مختلف نشان داده‌اند و تا آنجا که امکان داشته، بلاشی کرده‌اند که شیوع امراض را در فصول مختلف به نمایش بگذارند.
تولیدات فصلی	فاکتورهایی که در تولید دام تاثیر می‌گذارد، به اضافه ورودی بازدهی، عملکردهای اجباری و اقدامات مناسب با زمان، تمامی توسط کشاورزان در شکل نشان داده شده است.
موجودی غذا	یکی از کارشناسان با کمک روستاییان تقویمی تهیه نموده است که در آن، نوع و مقدار موجودی غذا را در سالهای مختلف به نمایش گذاشته است.
دخل و خرج	آقای جان از کشاورزان خواسته بود که در تقویم فصلی خودشان، میزان دخل و خرج خود را به تفصیل نشان دهند.
الگوی کار یا تقسیم کار	دو نفر از کارشناسان با استفاده از تقویم ماهیانه، مدت زمانی را که مردان، زنان و بچه‌ها در رابطه با احتیاج در طول یکسال صرف نموده‌اند، نشان داده‌اند. در این تقویم، تولید بره، زمان خشک کردن علوفه، چیدن پشمهای گوسفندان و غیره به وضوح نمایش داده شده است. فعالیتها مربوط به دامداری، همزمان با فعالیتهای مربوط به کارهای خانگی در این تقویم ترسیم شده است. تا تفاوت بین کار انجام شده توسط مردان و زنان در مراحل مختلف تفسیر و معین گردد.

دارد، ولی روش ارزیابی مشارکتی سریع، گرایش بیشتر به ساختار زیربنایی (مصاحبه با افراد به صورت جداگانه) و خارج از منطقه دارد، در حالی که روشهای ارزیابی مشارکتی روستایی تأکید بر گفتگوهای گروهی و ترسیم نمودارها به وسیله اهالی روستایی و توجه خاص به رفتار، طرز برخورد و فعالیت کارشناسان با اهالی منطقه دارد. طرز رفتار و برخورد کارشناسان در زمان اجرای روشهای فوق، باید از موارد زیر تبعیت نمایند؛ حضور و مشارکت کارشناسان در همه مراحل، احترام و تواضع نسبت به مردم بومی، رفتار با حوصله و گشت و گذار در محیط، عدم تعجیل در امور و عدم قطع پاسخها در موقع پرسش از روستاییان، عدم تحقیر مصاحبه‌شونده و استفاده از اشیاء و روشهایی که مردم را قادر به بیان و تجزیه و تحلیل دانش خود می‌نماید.

■ فهرست خلاصه‌شده روشهای ارزیابی سریع روستایی و ارزیابی مشارکتی روستایی (PRA, RRA)

- بازخوانی اطلاعات کسب شده

- گفتگوی مستقیم به اضافه گشت و گذار در

اطراف روستا (بازدید عینی)

- سهیم شدن در فعالیتهای

- مصاحبه‌های کلیدی با خبرگان (معتمدان

روستا)

- مصاحبه‌های نیمه‌اساسی با افراد معمولی

- گفتگو و مشاوره‌های گروهی

- تسلسل در مصاحبه‌ها

- راهنماییهای کلیدی

- تفکر و کار بر روی موضوعات

- گشت و گذار در اراضی و گردش گروهی با

روستاییان

- عکاسی از منطقه و نقشه‌کشی محلی

- ترسیم نمودار

- طبقه‌بندی اموال و دارائیهای

- سایر طبقه‌بندیها و امتیازات

- تعاریف

- تاریخچه نژادی و روند تجزیه و تحلیلی

- تقویم زمانی

- داستانها و رویدادها

- اداره تیمی و فعالیتهای آنها

- کاوشهای کلیدی

- سوالات ساده و کوتاه در پایان فرآیند (RRA)

- نگارش سریع گزارش در منطقه

مختصری تفاوت در آن، در سه روستای فوق به صورت زیر تهیه شده بود.

ارزیابی مشارکتی روستایی

تقاضای روستایی	مشکلات	گزینه‌های احتمالی (راه حل)
----------------	--------	----------------------------

هریک از کارشناسان، نظرانی را که از روستاییان دریافت نموده بود به طور مثال در مورد روستای کلا ابراز داشتند که در جدول تنظیمی در صفحه بعد مشاهده می‌شود. (جدول مزبور متغیر است و می‌تواند به صورت مختلف باشد و الزامی در انتخاب جدول به عنوان الگو نیست).

مرحله بعدی، ارزیابی مجدد و حضور در اجتماع روستایی و مذاکره پیرامون یافته‌های کسب شده بود، که حاصل آن در جداول کلیدی شماره ۳ و ۴ و ۵ آمده و نتیجه تشریحی آن در صفحات بعد است.

نتیجه‌گیری اقدامات انجام شده

- ۱- اصلاحات ارضی و ملی شدن اراضی (جنگلی و مرتعی) در سال ۱۳۴۱ و تغییر سیستم وضعیت مالکیت زمین، پس از سال ۱۳۵۷ قابل رؤیت است.
- ۲- ضعف مدیریت در سیستم اداره روستا، مشاهده می‌شود.
- ۳- مهاجرت از روستا به شهر و نیاز به نیروی کار در روستا دیده می‌شود.

جدول ۲- ارزیابی مشارکتی (شناسایی و برنامه‌ریزی در روستای کلا)

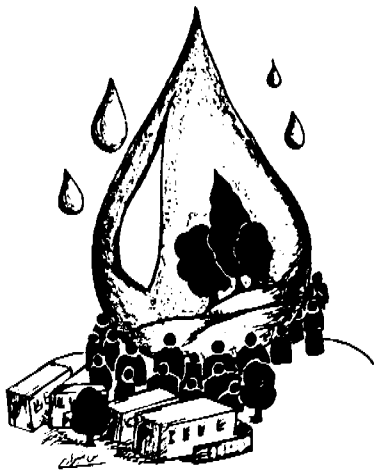
ملاحظات	گزینه‌های احتمالی (راه‌حل)	مشکلات به اولویت	تقاضای روستاییان به اولویت
	۱- سود دهی	نبودن جاده مناسب -	حمام
	تأمین آب	بهداشت	آب
	تولید علوفه کشاورزی	خدمات انرژی، وغیره	اعتبار
	محصول کشاورزی	-	مخابرات
	-	-	جاده
	۲- اشتغال	مراعات	مدرسه راهنمایی
	قالی بافی	-	بهداشت
	پروازبندی	-	-
	۳- بهداشت	-	-
	جاده	-	-
	دکتر و بهیار	-	-

اجرای روش آموزشی ارزیابی مشارکتی روستایی (PRA) در ایران

در تیرماه سال جاری، پس از هماهنگی لازم با سازمان خواروبار جهانی (FAO) و عزمیت دو کارشناس از سازمان مذکور، سه روستای حوزه آبخیز از استان مرکزی انتخاب شد و کارشناسان ایرانی در این سه روستا با همکاری کارشناسان فائو در ظرف مدت کوتاهی یافته‌های بااهمیتی را کسب نمودند که حاصل نظرات عموم و خبرگان روستایی بود. روش بررسی نیز بدین ترتیب انجام شد که ابتدا کارشناسان خارجی و ایرانی در سه روستای "کلا"، "خانک"، "ویدر" (روستاهاى منتخب) در مسجد روستا حضور یافتند و پس از معرفی کارشناسان، نسبت به اهمیت مشارکت و همکاری مردم روستا در تدوین پروژه‌های آتی و تهیه برنامه‌های آبخیزداری گفتگوی مختصری به عمل آمد. سپس موضوع جمع‌آوری اطلاعات از روستاییان مطرح گردید و از خبرگان و روستاییان درخواست شد که نظرات و اطلاعات و پیشنهادهاى لازم را در زمینه مسائل آبخیزداری بیان نمایند. افراد روستایی و خبرگان هر یک در زمینه تقاضاها، مشکلات و سایر موارد مسائلی را عنوان نمودند که به نحوی در ارتباط با آبخیزداری بود.

پس از پایان جلسه، کارشناسان به صورت تضادفی با یک یا دو نفر از روستاییان به طور مجزا گشت و گذرا را در روستا شروع کردند و به اطلاعاتی که در مسجد کسب گردیده بود، با عینیت بخشیدن به موضوع، مورد توجه قرار گرفت. در پاره‌ای اوقات بنا به دعوت روستاییان، کارشناسان به منزل آنها رفتند و پس از مشاوره و کسب اعتماد آنها در محیطی با صفا، اطلاعات خود را ابراز نمودند. جلب اعتماد و آگاهی از عادات و رفتار روستاییان در برقراری ارتباط با مصاحبه شونده، بسیار با اهمیت می‌باشد.

روز بعد، در میزگردی که برگزار شد، یافته‌ها در فرمی به صورت جدول پیشنهاد گردید که با اندک

- ۴- تبدیل اراضی کم بازده به زراعی صورت می‌گیرد.
- ۵- عدم کارایی افراد ساکن روستا با توجه به کبر سن قابل ملاحظه است.
- ۶- با توجه به اطلاعات روستاییان در مورد مراعات، آنها مدیریت کنونی را به ظاهر قبول دارند ولی در تداوم آن شک و تردید دارند.

توصیه‌ها و پیشنهاد

- ۱- تهیه هرگونه پروژه اصلاح منابع طبیعی تجدید شونده در حوزه‌های آبخیز سه روستای مورد نظر، باید با توافق و هم سویی با وضعیت اقتصادی اجتماعی روستاهای مورد نظر باشد.
- ۲- در تنظیم هرگونه پروژه ای، توجه به جداول

باشد.

منابع و مأخذ:

1. RRA Notes . International institute for Environmentand - Development , London November 1994.
2. PLA (Notes) , institute for Envirement and Development London - June 1995
3. Community Participatory Report, Farvar Taghi F.A.O , Rome 1992

نامبرده و جمع‌آوری اطلاعات موصوف ضروری است .
 ۳- همکاری ارگانهای دولتی مسؤول در روستاها و دخالت در تنظیم پروژهها الزامی است .
 ۴- تغییر وضعیت مالکیت مرتع در جهت ایجاد علاقه در استفاده کنندگان از مرتع، باید انجام شود.
 ۵- ارزیابی پروژه‌هایی که در دست اجرا است ، به صورت مستمر باید ادامه داشته باشد .
 ۶- به کارگیری زنان در اجرای پروژهها، امری بدیهی است .
 باتوجه به جداول تنظیمی، می‌توان نسبت به تدوین پروژه‌های مورد نظر در روستا اقدام نمود و باید آنچه تدوین می‌شود، در قالب اطلاعات کسب شده

خلاصه گزارش فائو : جدول ۳- نمونه بعضی نتایج بررسی شده کلیدی، به روش ارزیابی و مشارکتی سریع (PRA)

روستای ویدر	روستای خانک	دهستان کلا	وضعیت کلی
این روستا در منطقه نسبتاً مسطح قرار گرفته است در مورد مساحت اراضی آبی و غیرآبی اطلاع دقیقی موجود نیست . روستا شامل دو گله گوسفند و بز است. با توجه به اختلاف موجود در تعداد دام احتمالاً ۸۰۰ راس دام وجود دارد . در گذشته در این منطقه ۲۰ گله وجود داشت و هرگله از حدود ۱۰۰ راس بیشتر بوده است . در این روستا ۶ قنات و ۱۲ چشمه دائمی وجود دارد که برای آبیاری مصرف می‌شود. بعضی اراضی زراعی فقط در بهار آبیاری می‌شود.	اراضی کوهستانی این روستا، شامل اراضی کشاورزی و آبی در ۴ دره منتهی به روستا می‌شود. اراضی آبی و دیمی به صورت درهم قرار دارد و اراضی آبی روستا ۱۵۰ هکتار است. در اراضی مرتعی روستا، تولید بسیار کم است و درختان بادام کوهی نیز به صورت پراکنده وجود دارد . تا سه سال پیش، این درختان را به منظور سوخت می‌بریده‌اند مراتع این روستا نیز مورد تجاوز احشام خارج از منطقه قرار می‌گیرد. این روستا دارای گله حاوی ۱۱۰۰ گوسفند و بز است .	این روستا در دامنه کوهستانی واقع گردیده است. اراضی مسطح قابل آبیاری محدود روستا، در کنار رودخانه قرار دارد. محدوده روستا مشخص است و از مراتع اطراف روستا دامداران عشایری استفاده می‌کنند. اراضی به صورت خسرده مالکی اداره می‌شود. (اراضی آبی و دیمی) ولی مراتع بصورت جمعی مورد استفاده احشام روستا قرار می‌گیرد. در روستا دو گله گوسفند و بز وجود دارد که هر کدام ۴۰۰ - ۳۵۰ راس است و حدود ۱۰ گاو شیری وجود دارد. در این روستا زمانی که وضعیت مراتع خوب بوده، حدود ۲ هزار راس گوسفند و ۱۰۰ راس گاو وجود داشته که فروخته شده و صرف خرید علوفه شده است.	منابع

خلاصه گزارش فائو : جدول ۴- نمونه بعضی نتایج بررسی شده کلیدی، به روش ارزیابی و مشارکتی روستایی (PRA)

روستای ویدر	روستای خانک	دهستان کلا	وضعیت کلی
در این روستا زمستان برف می‌بارد و تابستان معتدل است . روستا دارای ۴۰۰ خانوار است که ۲۵۰ خانوار در تابستان به روستا می‌آیند . جمعیت خانوار که بصورت همیشگی در محل حضور دارند ۳ - ۲ نفر است و بقیه به شهر می‌روند. مشکل روستا تعداد دامهای عشایری است که در مراتع بیش از ظرفیت چرا می‌کند. روستاییان معتقدند که عشایر، محصول کشاورزی آنها را با دام خود می‌چرایند. قبل از سال ۱۳۵۷ خان روستا قراردادی بسته بود که مفاد آن در مورد مراتع رعایت می‌شد.	زمستان پربرف و تابستان معتدل است و فصل رسیدن میوه در این روستا زمانی است که به صورت نوبر میوه به بازار تهران می‌رسد و قیمت آن اغلب بالاست جمعیت روستا، به طور همیشگی ۱۱۰ خانوار ۴۰۸ نفر است که ۴۰ خانوار در تابستان (افزادی که دارای زمین و آب و علوفه هستند) برای صیفی‌کاری به روستا می‌آیند و جمعاً ۱۵۰ خانوار می‌شوند.	از اواسط پاییز، تا اول بهار در اراضی روستا برف وجود دارد . در تابستان هوا معتدل است . میزان بارندگی بین ۳۸۰ - ۳۰۰ میلیمتر است جمعیت روستا قبلاً ۱۳۰ خانوار بوده که اکنون به ۶۳ خانوار برابر ۲۵۰ نفر رسیده و بیشتر این جمعیت از این روستا به قم و تهران رفته‌اند.	آب و هوا و جمعیت

خلاصه گزارش فائو: جدول ۵ - نمونه بعضی نتایج بررسی شده کلیدی. به روش ارزیابی و مشارکتی سریع

روستای ویدر	روستای خانک	دهستان کلا	وضعیت کلی
این دهستان یکی از ۴ دهستان بزرگ بخش خرقان ساوه می‌باشد و رودخانه اصلی آن خشک رود است. در این ۴ دهستان، تعداد افرادی که به شهر رفته‌اند و در تابستان به روستا مراجعه می‌کنند، بسیار زیاد است و این افراد در زمینه جاده و مسجد و پل روستا سرمایه‌گذاری می‌کنند. بیشترین اراضی دیمزار است. در این دیمزارها ابتدا سنگهای پراکنده از زمین جمع‌آوری و سپس کشت انجام می‌گیرد. تفکیک اراضی ملی و غیرملی در سال ۱۳۶۰ انجام شده است. این روستا در گذشته چندین پروژه عمرانی داشته و در این پروژه‌ها مشارکت روستاییان در توسعه قنوات روستا از تناسب نسبی خوبی برخوردار بوده است.	از نظر تاریخی این دهستان همیشه سبز و خرم، دربخش خزاران بوده و هم اکنون، به عنوان مرکز دهستان انتخاب گردیده است. به دلیل استراتژی و مسائل اقتصادی، محل فعلی این روستا در حدود ۳۰۰ سال گذشته عوض شده و به محل جدید آمده است. از نظر تولید، این روستا همه ساله میوه نوبرانه را برای شهر تهران تأمین می‌نماید. مسائل آبخیزداری در این روستا، شامل کمبود اراضی کشاورزی بوده است و موقعیت اراضی آن در کنار رودخانه واقع و فرسایش کناری زیادی در اطراف رودخانه مشاهده می‌شود که به داخل اراضی کشاورزی رسوخ نموده و تخمین زده می‌شود در سال ۱۳۶۸ مدت ۱۵ روز سیلاب کناره رودخانه را فرسایش داده باشد. اداره آبخیزداری فعالیت مستقیم در این روستا ندارد و برنامه مشارکتی را قرار است در سال آینده پیاده کند.	این روستای محروم جزو توابع رودباز بخش استان مرکزی است. منابع این روستا اندک است و حداقل از ۱۵ سال گذشته تاکنون سرمایه‌گذاری در آن انجام نشده است. تخریب اراضی کشاورزی و مراتع، مشکل اصلی این روستا است. در دو سال گذشته، اداره آبخیزداری تفرش قسمتی از تپه ماهوری‌های اطراف روستا را تراس بندی نموده و روستاییان در روی تراسها درخت بادام کشت نموده‌اند. اداره آبخیزداری تفرش تعدادی سدهای کوچک احداث نموده که فقط یکی از آنها در قسمت بالا دست روستا ساخته شده و به نظر می‌رسد می‌تواند سوددهی برای روستاییان داشته باشد.	معمولی

● بقیه از صفحه ۳۳

- 1 - Group activities
- 2 - Traditional Labor Organization
- 3 - Rice Farming
- 4 - Structure Subsistence Farming
- 5 - Group Production Unit
- 6 - Farm Household
- 7 - Swamp
- 8 - Plain Area
- 9 - Landlord
- 10 - Shoan
- 11 - Grund Herrschaften
- 12 - Reclaim Paddy Lands
- 13 - Trans Planting Rice
- 14 - Direct Seeding
- 15 - Dengaku
- 16 - Commen Work
- 17 - Water Ditches
- 18 - Ui
- 19 - Farmers' Production Organization
- 20 - Contract Farming
- 21 - Cooperative Management of Single Enterprise
- 22 - Cooperative Management of all Enterprises
- 23 - Combination
- 24 - Binding
- 25 - Falher and Son Farming Cooperative
- 26 - Joint Farming
- 27 - Group Cuhivation

بی نوشت ها:

- ۹ - ر. ک. . معاونت طرح و برنامه وزارت کشاورزی، هزینه تولید محصولات کشاورزی، مهرماه ۱۳۷۱ نشریه شماره ۳ و ۲۸.
- ۱۰ - یکی از دلایل اصلی تغییر کاربری اراضی و گرایش به تولید محصولات غیرضروری که تحت کنترل اهرمهای دولتی قرار ندارند. قلت درآمد و سود در تولید کالاهای ضروری است.
- ۱۱ - معاونت طرح و برنامه وزارت کشاورزی، پیشین.
- ۱۲ - قیمت‌های مورد نظر براساس اطلاعات موجود بازار غیررسمی تهران.
- ۱۳ - عبدالمجید شیخی، بررسی ابعاد اقتصادی ذخیره‌سازی گندم کشور. مجری طرح سیلوهای وزارت جهادسازندگی ۱۳۷۰
- ۱۴ - مأخذ آمار تولید گندم دهر آمار و اطلاعات وزارت کشاورزی سال ۱۳۷۲.
- ۱۵ - بررسی نمونه‌ای پژوهشکده غله و نان در سال ۱۳۷۲
- ۱۶ - براساس برآورد سازمان حمایت مصرف کنندگان و تولیدکنندگان در سال ۱۳۷۲
- ۱۷ - رقم فروش دولتی در سال ۱۳۷۲ برابر با ۷/۷۸ میلیون تن بوده است. (مأخذ سازمان غله کشور) با فرض افزایش قیمت نان از متوسط ۱۵۰۰ ریال فعلی به ۱۵۰۰۰ ریال، رقم پرداختی مضاعف توسط مصرف کننده برابر با ۱۱۶۷۰ میلیارد ریال خواهد بود.
- ۱۸ - با فرض ارزش هر دلار معادل ۲۷۰۰۰ ریال محاسبه شده است
- ۱۹ - سید مهدی شفاءالدین، پیشین
- ۲۰ - سازمان برنامه و بودجه، پیشین صفحه ۳۰ - ۲
- ۲۱ - صورتجلسه کمیسیون شورای اقتصاد مورخ ۱۳۷۳/۶/۲۷

● بقیه از صفحه ۵۱

بی نوشتها:

- ۱ - سازمان برنامه و بودجه، پوست لایحه برنامه دوم توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی کشور ۷۷ - ۱۳۷۳، اردیبهشت ۱۳۷۳.
- ۲ - لغت ویج، سیستم قیمت‌ها و تخصیص منابع تولیدی، ترجمه میرنظام سجادی، مؤسسه علوم بانکی ایران، تهران ۱۳۵۱.
- ۳ - فریدون میرفخرایی، طرح تحقیقاتی بررسی میزان و علل ضایعات نان در خانواده‌ها و دکاکین نانوايي شهر تهران، استیتو تحقیقات تغذیه و صنایع غذایی کشور، سال ۱۳۷۰
- ۴ - مأخذ: سازمان غله کشور، معاونت بازرگانی
- ۵ - رجوع شود به نتایج و سلسله مباحث مطرح شده در اجلاس نان که در تاریخ ۳۱ - ۲۹ شهریورماه (۱۳۷۳) در محل استیتو تحقیقات تغذیه و صنایع غذایی کشور برگزار گردید.
- ۶ - سید مهدی شفاءالدین، اقتصاد غله و نان در ایران، پایان‌نامه، دانشگاه تهران ۱۳۵۰.
- 7 - Dynamic Programming models
- 8 - حمید رضا طباطبایی زواره، بررسی آثار اقتصادی تداوم یا حذف سوسپند با استفاده از یک مدل دینامیک، پایان‌نامه فوق لیسانس، دانشگاه تهران ۱۳۷۰، به نقل از: Encyclopedia Britannica, Inc. The new Encyclopedia, 30vol - Chicago - Helen way Benton 1974.